Юшко С.В.,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів Харківського
національного аграрного університету
імені В.В. Докучаєва

СПРОЩЕНА СИСТЕМА ОПОДАТКУВАННЯ ДЛЯ ФІЗИЧНИХ ОСІБ — ПІДПРИЄМЦІВ: ІСТОРІЯ Й ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ

Проведено ретроспективний аналіз спрощеної системи оподаткування для фізичних осіб — суб'єктів підприємницької діяльності; виявлено зміни, внесені до порядку її застосування з моменту запровадження; обґрунтовано основні переваги й недоліки даної системи та визначено перспективи її застосування.

The author makes a retrospective analysis of the simplified taxation system for physical entity — subjects of entrepreneurial activity; reveals changes in its application from the moment of its introduction; motivates the main advantages and shortcomings of this system; and defines perspectives for its application.

Ключові слова: спрощена система оподаткування, загальна система оподаткування, єдиний податок, єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, податкове навантаження.

Прийняття Податкового кодексу наприкінці 2010 р. супроводжувалося масовим протестом підприємців та їхніх представників, правила оподаткування діяльності яких передбачалося істотно змінити. Врешті-решт активна позиція представників малого бізнесу, негативно налаштованих на подібні нововведення, була почута владою, й чинну редакцію головного податкового документа країни було затверджено без глави першої розділу XIV, яка мала в новому форматі врегулювати застосування суб'єктами малого підприємництва спрощеної системи оподаткування, обліку і звітності. Натомість перехідними положеннями Кодексу було легалізоване подальше (з урахуванням певних особливостей) застосування чинного в 2010 р. варіанта спрощеної системи оподаткування. Отже, дискусія між науковцями, бізнесменами, представниками податкових органів і владою в цілому щодо питань подальшого реформування особливої системи оподаткування для малого й середнього бізнесу триває.

Проблеми побудови ефективної системи оподаткування для суб'єктів малого підприємництва входять до кола наукових інтересів багатьох дослідників. Зокрема, даній проблематиці присвячено праці вітчизняних учених М. Азарова, О. Василика, В. Вишневського, М. Кучерявенка, І. Лютого, А. Соколовської, Ф. Ярошенка та інших. Науковці обґрунтовують доцільність створення спеціальної системи оподаткування представників малого підприємництва, вивчають проблеми практичного застосування єдиного податку, оцінюють переваги та втрати підприємств і бюджету від запровадження даної системи.

© Юшко С.В., 2011

Основними завданнями цієї статті є ретроспективний аналіз спрощеної системи оподаткування для фізичних осіб — суб'єктів підприємницької діяльності; оцінка змін, що були внесені до порядку її застосування з моменту запровадження; обґрунтування основних переваг і недоліків даної системи та визначення перспектив її подальшого застосування.

Спрощена система оподаткування для фізичних осіб — підприємців була запроваджена як альтернатива загальній системі в 1999 р. та мала на меті насамперед активізацію й легалізацію підприємницької діяльності, підвищення рівня зайнятості населення. Завдяки таким перевагам, як простота і зрозумілість, мінімізація адміністрування, звільнення фонду оплати праці від нарахування внесків до фондів соціального страхування, ця система зажила популярності серед підприємців та динамічно поширювалася країною. Якщо в 1999 р. чисельність фізичних осіб, які працюють за спрощеною системою, становила 66,1 тис., то в 2001-му — вже 345,1, а в 2008-му сягнула 1137,1 тис. осіб[1]. За повідомленням "ЛІГАБізнесІнформ" із посиланням на прес-службу Державної податкової адміністрації України, на початок 2011 р. кількість підприємців, котрі обрали спрощену систему оподаткування, становила близько 1 млн осіб[2].

Переваги спрощеної системи оподаткування для фізичних осіб — підприємців були особливо відчутними в період 1999—2003 рр., коли основним податковим платежем була власне сума єдиного податку (від 20 до 200 грн за підприємця та додатково 50 % установленої ставки за кожного працевлаштованого). Навіть виходячи з максимальної ставки єдиного податку 200 грн вигоди від його застосування були очевидними. В наступні роки механізм справляння єдиного податку зазнав змін.

Із запровадженням в Україні пенсійної реформи в 2004 р. на фізичних осіб — підприємців, що обрали спрощену систему оподаткування, покладено обов'язок здійснювати нарахування на доходи найманих працівників внесків до Пенсійного фонду на загальних підставах. Оскільки від суми єдиного податку в результаті його розподілу казначейством Фондові вже діставалося 42 %, підприємців зобов'язали доплачувати різницю між сумою належних внесків та перерахованою казначейством до Фонду частиною (42 %) єдиного податку, сплаченого за працівників. З одного боку, це поставило їх у рівні умови стосовно решти суб'єктів господарювання та створило передумови для відповідного рівня пенсійного забезпечення їхніх працівників у майбутньому, а з другого — збільшило податкове навантаження[3] на їхній бізнес (табл. 1).

---

[1] За інформацією офіційного сайту Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва (http://www.dkrp.gov.ua).

[2] http://news.liga.net/news/№1101338.html.

[3] Тут і далі при визначенні податкового навантаження ми беремо до уваги також внески господарюючих суб'єктів до державних соціальних фондів (із 2011 р. — єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування), що відповідає загальносвітовій практиці.

Таблиця 1. **Додаткове щомісячне навантаження на фізичних осіб — підприємців у зв'язку з прийняттям Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування", грн***

Ставка єдиного податку	Станом на 1 січня			
	2004 р.	2006 р.	2008 р.	2010 р.
20	61,40	107,10	166,78	284,31
50	55,10	100,80	160,48	278,01
100	44,60	90,30	149,98	267,51
150	34,10	79,80	139,48	257,01
200	23,60	69,30	128,98	246,51

* Із розрахунку на одного найманого працівника; розраховано виходячи з рівня мінімальної заробітної плати, встановленої законодавством на початок відповідного року.

Джерело: розраховано автором відповідно до Указу Президента "Про внесення змін до Указу Президента України від 03.07.1998 № 727 "Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва" від 28.06.1999 № 746/99; Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" від 09.07.2003 № 1058-IV.

Як бачимо, якщо станом на 1 січня 2004 р. додаткове щомісячне навантаження на підприємців збільшилося порівняно з показником 1999—2003 рр. на 23,60—61,40 грн із розрахунку на одного найманого працівника, то на 1 січня 2010 р., залежно від установленої господарюючим суб'єктам ставки єдиного податку, воно вже сягнуло 246,51—284,31 грн. Запроваджене нововведення призвело до відповідного скорочення штату найманих працівників підприємців: якщо на початок 2001 р. співвідношення кількості найманих осіб і числа підприємців на єдиному податку становило 0,90, на початок 2005-го — 0,84, то станом на 1 січня 2009 р. — тільки 0,62[4].

Законом України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" передбачалося включення до переліку платників пенсійних внесків на загальних підставах і самих підприємців, проте через ряд причин, у т. ч. активний супротив підприємницької спільноти, ця норма була реалізована лише в липні 2010 р.

Отже, починаючи з другої половини 2010 р. підприємців примусили щомісячно доплачувати Пенсійному фонду різницю між мінімальним страховим внеском, розрахованим як добуток законодавчо визначеної мінімальної заробітної плати на відповідний період часу, чинної ставки внеску (33,2%) та суми коштів, що надійшла до Фонду у складі єдиного податку (42%). Це істотно підвищило рівень їх податкового навантаження: в липні 2010 р. воно сягнуло порівняно з червнем того ж року (залежно від ставки єдиного податку) від 210,82 до 286,42 грн (рис.). Зростання рівня податкового навантаження на підприємців у грудні 2010 р. зумовлене підвищенням офіційного рівня мінімальної заробітної плати — базового показника для розрахунку пенсійного внеску.

Нові зміни чекали підприємців уже на початку нового, 2011 р. Із 1 січня замість чотирьох внесків до окремих фондів соціального страхування запроваджується

[4] Розраховано за даними офіційного сайту Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва (http://www.dkrp.gov.ua).

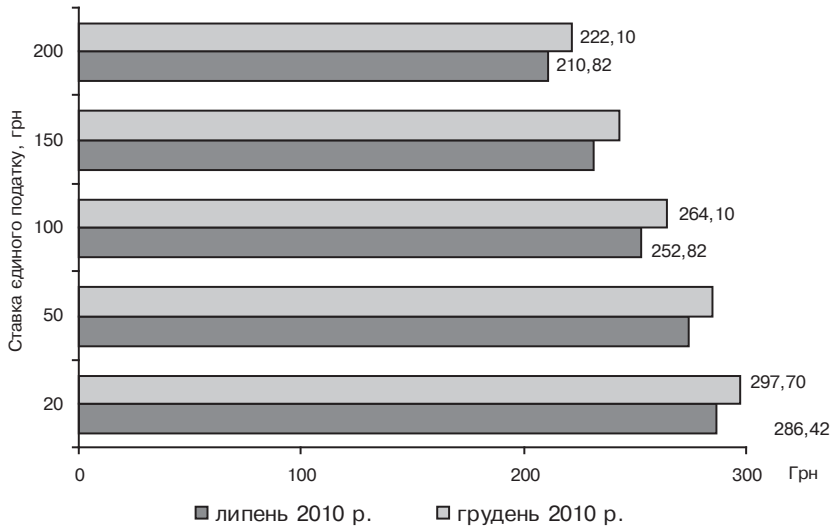

Джерело: розраховано автором відповідно до Закону України "Про внесення змін до законів України "Про Державний бюджет України на 2010 рік" та "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" від 08.07.2010 № 2461-VI; Закону України "Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування" від 08.07.2010 № 2464-VI.

Рис. **Підвищення мінімального щомісячного навантаження на підприємця у відповідному періоді порівняно з червнем 2010 р.**

єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Мінімальна ставка даного внеску для підприємців визначена на рівні 34,7% від мінімальної заробітної плати. Це на 1,5% перевищує попередній мінімальний рівень навантаження на підприємця (обов'язкові внески до Пенсійного фонду за ставкою 33,2% від мінімальної заробітної плати). Зазначене зростання — плата підприємців за відтепер обов'язкове страхування на випадок безробіття. Наразі страхування фізичної особи — підприємця на випадок непрацездатності та від нещасного випадку залишається добровільним. Водночас сума єдиного податку, яка раніше поділялася на чотири частини (43% до місцевого бюджету, 42% до Пенсійного фонду, 11% до Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності та 4% до Фонду соціального страхування на випадок безробіття), підлягає сплаті до бюджету виключно в розмірі 43%, що спрямовується на рахунки відповідного місцевого бюджету.

Додаткове зростання податкового навантаження з 2011 р. стосується осіб — суб'єктів спрощеної системи оподаткування, котрі мають найманих працівників. Відтепер на їхні доходи підприємець мусить додатково (порівняно з 2010-им) нараховувати 3% у складі єдиного соціального внеску. Для порівняння: якщо в 2010 р., наприклад, навантаження на фонд оплати праці найманих працівників підприємця, що здійснює діяльність, віднесену до 5-го класу професійного ризику виробництва, становило 33,8%, то в 2011-му — 36,8%. Зазначене зростання певною

мірою компенсується тим, що починаючи з поточного року підприємець більше не сплачує зазначених внесків у складі єдиного податку. Так, до кінця 2010 р. до фондів соціального страхування з тимчасової втрати працездатності та на випадок безробіття надходило загалом від 3-х до 30-ти грн із розрахунку на одну фізичну особу — суб'єкта спрощеної системи оподаткування незалежно від кількості зайнятих у неї працівників (15% від суми єдиного податку); а віднині підприємець має додатково сплачувати у складі єдиного соціального внеску принаймні 28,8 грн, але вже за кожного працівника[5].

Для підприємців, які не мають найманих працівників, ці нововведення є менш обтяжливими, а за певних обставин вони від них навіть виграли. Півторавідсоткове зростання мінімальної ставки єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (додаткові 14,4 грн для квітня 2011 р.) дещо компенсується несплатою підприємцем зазначених вище 15% від суми єдиного податку, що раніше спрямовувалися Держказначейством до фондів соціального страхування з тимчасової втрати працездатності та на випадок безробіття (економія від 3-х до 30-ти грн залежно від ставки єдиного податку). Тому загальний результат змін для підприємців, розрахований для квітня 2011 р., коливається від 11,4 грн додаткових витрат (за встановленої підприємцю мінімальної ставки єдиного податку 20 грн) до 15,6 грн економії (за максимальної ставки єдиного податку 200 грн).

Якщо розглянути динаміку зміни податкового навантаження на фізичних осіб — підприємців із моменту запровадження спрощеної системи оподаткування, можна сказати, що вона зумовлена дією головним чином двох чинників: 1) наявністю чи відсутністю найманих працівників у підприємця та їх кількістю; 2) динамікою ставки єдиного податку.

В табл. 2 відображено ситуацію, за якої в момент запровадження єдиного податку для підприємця була встановлена його максимальна ставка, тому, незважаючи на жодні обставини, протягом усіх 13-ти років вона так і лишилася незмінною.

Як видно з табл. 2, рівень податкового навантаження на підприємців зріс від 2,10 раза для особи, що здійснює діяльність без залучення найманих працівників, до 3,65 раза для особи, яка залучає до роботи десять працівників. Зазначене зростання не виходить за межі збільшення індексу споживчих цін за досліджуваний період[6], а тому може характеризуватися як цілком помірне.

В табл. 3 показано, як змінилося податкове навантаження на підприємця, ставка єдиного податку для котрого в 1999 р. була встановлена на рівні 50 грн, а потім періодично переглядалася та в 2011 р. досягла свого максимуму.

За даного варіанта розвитку подій податкове навантаження на підприємців зросло за досліджуваний період значно більше: за умовами нашого прикладу від

[5] Розраховано виходячи з рівня мінімальної заробітної плати станом на 1 квітня 2011 р.

[6] Індекс споживчих цін за період від запровадження спрощеної системи оподаткування (1999 р.) до квітня 2011 р. становить 4,269 (розраховано за офіційними даними Державного комітету статистики України: http://www.ukrstat.gov.ua).

Таблиця 2. **Динаміка щомісячного податкового навантаження на фізичних осіб — суб'єктів спрощеної системи оподаткування за незмінної ставки єдиного податку, грн***

Станом на	Ставка єдиного податку, грн	Кількість найманих працівників				
		0	1	2	5	10
01.01.1999	200	200	300	400	700	1 200
01.01.2004	200	200	325,45	450,89	827,23	1 454,45
01.01.2008	200	200	432,59	665,17	1 362,93	2 525,85
01.07.2010	200	410,82	768,96	1 127,10	2 201,54	3 992,26
01.04.2011	200	419,12	815,40	1 211,68	2 400,52	4 381,92
Квітень 2011 р. до січня 1999 р., разів		2,10	2,72	3,03	3,43	3,65

* При обчисленні рівня податкового навантаження діяльність підприємця умовно віднесено до 5-го класу професійного ризику виробництва; враховано суму єдиного податку й суми обов'язкових внесків підприємця до соціальних фондів (у 2011 р. — єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, розрахованого за мінімальною ставкою).

Джерело: розраховано автором відповідно до Указу Президента "Про внесення змін до Указу Президента України від 03.07.1998 № 727 "Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва" від 28.06.1999 № 746/99; Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" від 09.07.2003 № 1058-IV; Закону України "Про страхові тарифи на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності" від 22.02.2001 № 2272-III; Податкового кодексу України (Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI); Закону України "Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування" від 08.07.2010 № 2464-VI.

Таблиця 3. **Динаміка місячного податкового навантаження на фізичних осіб — суб'єктів спрощеної системи оподаткування за умови зростання ставки єдиного податку, грн***

Станом на	Ставка єдиного податку, грн	Кількість найманих працівників				
		0	1	2	5	10
01.01.1999	50	50	75	100	175	300
01.01.2004	100	100	196,45	292,89	582,23	1 064,45
01.01.2008	150	150	368,09	586,17	1 240,43	2 330,85
01.07.2010	180	399,22	751,56	1 103,90	2 160,94	3 922,66
01.04.2011	200	419,12	815,40	1 211,68	2 400,52	4 381,92
Квітень 2011 р. до січня 1999 р., разів		8,38	10,87	12,12	13,72	14,61

* При обчисленні рівня податкового навантаження діяльність підприємця умовно віднесено до 5-го класу професійного ризику виробництва; враховано суму єдиного податку та суми обов'язкових внесків підприємця до соціальних фондів (у 2011 р. — єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, розрахованого за мінімальною ставкою).

Джерело: розраховано автором відповідно до Указу Президента "Про внесення змін до Указу Президента України від 03.07.1998 № 727 "Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва" від 28.06.1999 № 746/99; Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" від 09.07.2003 № 1058-IV; Закону України "Про страхові тарифи на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності" від 22.02.2001 № 2272-III; Податкового кодексу України (Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI); Закону України "Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування" від 08.07.2010 № 2464-VI.

8,38 до 14,61 раза, що, безумовно, виявилося доволі обтяжливим для них. Додавши до цього збільшення інших, неподаткових, але все ж обов'язкових платежів підприємця, зокрема орендної плати за користування приміщеннями й земельними ділянками, стає зрозуміло, що реальний тягар підприємців зріс іще більше.

Попри посилення податкового тиску на підприємців, які обрали спрощену систему оподаткування, для більшості з них вона лишається бажаною: перехід на загальну систему оподаткування може виявитися взагалі непосильним (табл. 4).

Таблиця 4. **Порівняння рівнів місячного податкового навантаження на фізичних осіб — суб'єктів загальної і спрощеної (за єдиним податком) систем оподаткування (станом на квітень 2011 р.)***

Величина чистого доходу підприємця, грн	Сума обов'язкових платежів суб'єкта, що перебуває на		Сума економії (+) / втрат (–) для осіб, які обрали спрощену систему оподаткування	
	загальній системі оподаткування**, грн	спрощеній системі оподаткування***, грн	грн	у % до чистого доходу
0	0	419,12	–419,12	—
1	333,27	419,12	–85,85	–86 разів
100	348,12	419,12	–71,0	–71
574	419,22	419,12	0,1	0
1 000	497,00	419,12	77,88	7,8
10 000	4 981,80	419,12	4 562,68	45,6
14 400	7 256,60	419,12	6 837,48	47,5
100 000	21 808,60	419,12	21 389,48	21,4
250 000	47 308,60	419,12	46 889,48	18,8

* На прикладі фізичної особи — підприємця, що не має найманих працівників.

** З урахуванням податку з доходів підприємця та єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, обчисленого за мінімальною ставкою.

*** З урахуванням єдиного податку, обчисленого за ставкою 200 грн, та єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, розрахованого за мінімальною ставкою.

Джерело: розраховано автором відповідно до Податкового кодексу України (Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI); Закону України "Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування" від 08.07.2010 № 2464-VI.

Як видно з табл. 4, навіть за умови, що фізичні особи — суб'єкти загальної системи оподаткування сплачують лише включені до розрахунку обов'язкові платежі, застосування даної системи доцільне тільки в разі, якщо величина місячного чистого доходу підприємця не перевищує 574 грн, а також у разі тимчасового призупинення діяльності або її збитковості. Так, при збитковій діяльності або її цілковитій відсутності підприємець заощаджує 419,12 грн на місяць. За прибуткової діяльності суб'єкта господарювання його максимальний виграш від застосування загальної системи становить лише 85,85 грн. У разі потреби сплати інших податків і обов'язкових платежів, зокрема збору за провадження деяких видів підприємницької діяльності, земельного податку, варіантів, коли застосування загальної системи може бути виправданим, практично не залишається.

У зв'язку із запровадженням із 2011 р. єдиних правил нарахування роботодавцем обов'язкових платежів на доходи найманих працівників незалежно від обраної

системи оподаткування, зроблений вище висновок щодо переваг від застосування підприємцями, котрі не мають найманих працівників, спрощеної системи оподаткування, виявляється цілком правомірним і для суб'єктів малого підприємництва, які працюють із застосуванням найманої праці.

За дванадцятирічне існування спрощеної системи оподаткування поряд із перевагами виявилися й істотні недоліки. Основними з них є такі:

— застосування спрощеної системи у схемах мінімізації податкових платежів, ухилення від оподаткування юридичних і фізичних осіб, що працюють на загальній системі;

— необґрунтований перерозподіл податкового навантаження на суб'єктів загальної системи оподаткування, викривлені пропорції участі платників єдиного податку у формуванні коштів Пенсійного й соціальних фондів;

— використання спрощеної системи оподаткування в надприбуткових сферах діяльності, що призводить до необґрунтованого збагачення окремих осіб та недоотримання державою частини належних їй доходів.

Із метою зменшення негативного впливу цих недоліків застосування спрощеної системи оподаткування з 2011 р. обмежене запровадженням таких норм: по-перше, фізичних осіб — підприємців позбавлено можливості бути платниками податку на додану вартість; по-друге, суб'єкти загальної системи оподаткування тепер не мають права відносити на витрати вартість товарів (робіт, послуг), одержаних у платників єдиного податку. Отже, при співпраці з платниками єдиного податку суб'єкти загальної системи не мають ані права на податковий кредит за податком на додану вартість (із січня 2011 р.), ані права на зменшення об'єкта оподаткування за податком на прибуток (із квітня 2011 р.), що логічно веде до масового згортання подібної співпраці. Підприємці, котрі хочуть лишитися на легальному ринку та основними споживачами продукції (товарів, робіт, послуг) яких є суб'єкти загальної системи оподаткування, й самі змушені переходити на загальну систему.

За результатами проведеного дослідження доходимо таких висновків.

1. Запровадження спрощеної системи оподаткування для фізичних осіб — підприємців, завдяки її простоті, зрозумілості, мінімізації адміністрування й істотному скороченню податкового навантаження на бізнес, сприяло значній активізації підприємницької діяльності в Україні.

2. Створена для підтримки й розвитку малого підприємництва спрощена система оподаткування виявилася в ряді випадків задіяною у схемах мінімізації податків і обов'язкових платежів — саме це обумовило запровадження певних обмежень щодо її застосування. І хоча ряд із них так і лишилися тільки в проекті Податкового кодексу, окремі зміни таки набули чинності вже в поточному році, звузивши межі можливої діяльності підприємців — платників єдиного податку.

3. Зміни, яких зазнала спрощена система оподаткування за період її існування, полягають насамперед у поступовому переведенні платників єдиного податку до лав платників внесків до соціальних фондів (з 2011 р. — єдиного внеску на

загальнообов'язкове державне соціальне страхування) на загальних засадах. З одного боку, це істотно підвищило рівень податкового навантаження на цих осіб, а з другого — посилило соціальний захист як самих підприємців, так і їхніх працівників.

4. Зростання податкового навантаження на фізичних осіб — підприємців від моменту запровадження спрощеної системи оподаткування й до сьогодні виявилося неоднаковим для різних груп осіб: найбільшою мірою воно торкнулося тих із них, кому на перших порах було встановлено нижчу від максимальної ставку єдиного податку, що лишало резерви для її подальшого підвищення в умовах знецінення гривні, а також тих, хто залучив до своєї діяльності найманих працівників.

5. Із метою вирівнювання умов застосування спрощеної системи оподаткування доцільно переглянути граничні ставки єдиного податку, а також підняти верхню межу, яка дає право на застосування даної системи (сьогодні, як і дванадцять років тому, це 500 тис. грн), прив'язавши її до певного змінного показника, наприклад мінімальної заробітної плати. Варто також обмежити можливість застосування спрощеної системи оподаткування в тих видах діяльності, котрі є високоприбутковими.

6. Удосконалення системи оподаткування підприємців має торкнутися й реформування загальної системи оподаткування, насамперед у напрямі зниження податкового тягаря, який є просто непомірним, особливо для осіб із невисокими доходами (обов'язкові внески підприємця з чистого доходу[7] сягають для місячного доходу в межах 10-ти мінімальних заробітних плат 49,7%), усунення наявних колізій у законодавстві, недопущення надмірного адміністративного тиску на платників податків.

[7] Під чистим доходом підприємця розуміють різницю між валовим доходом (виручкою у грошовій і натуральній формі) та документально підтвердженими витратами, безпосередньо пов'язаними з одержанням доходу.